



TÓTH CSABA - MÓDY LUCA

Egy elmaradt lábjegyzet

a Ginevre De' Benci portré titkaihoz

„A jó festő két alapvető dolgot tud megfesteni, nevezetesen az embert és elméje szándékát. Az első könnyű, a második nehéz...”¹

Az írás rövidített változata a Magyar Művészet 2023/4-es számában² jelent meg, míg a hosszabb verziója a szerző *Leonardo-tanulmányok*³ kötetében látott napvilágot, szintén 2023-ban. Mindkét variáns azt a lehetőséget vetette fel, hogy Leonardo da Vinci híres festménye, a *Ginevra de' Benci portréja* akár Aragónia Beatrixet, Mátyás király második feleségét is ábrázolhatja.⁴ Érvelésként összehasonlította a képet Francesco Laurana, Aragónia Beatrixről készített mellszobrával, ami a New York-i Frick Gyűjteményben található. A mellszobrot 1471-74-re, a festményt 1474-76-ra datálja a művészettörténet. Beatrix 1457-ben született⁵, tehát a szobor készültékor 14-17 éves lehetett, ha pedig a *Ginevra de' Benci portré* is őt ábrázolja, akkor 17-19. A két portré arcvonásainak a hasonlóságát, szinte megegyezését Módy Luca animálta, ami az alábbi QR-kóddal elérhető és megtekinthető, illetve az animáció egyes fázisképeit itt közöljük. A tanulmány mindkét változatában utaltunk arra is, hogy a Laurana büszt valamivel fiatalabb személyt (szinte még kislányt) ábrázol, míg a Leonardo portrén már egy serdülő kamasz lányt látunk.

Emiatt az arckarakter-hasonlóság miatt próbáljuk visszapergetni az idő kerekét. „Beatrix külön udvartartását 1473-ban rendezték be.”⁶ Mátyás követei „1473-ban kezdtek egyezkedni Ferdinánd királlyal a lánya ügyében, aki akkor még kamaszlány volt.”⁷ Mátyás „1474 nyarán kérte meg Aragónia Beatrix kezét Nápolyban... A két követ – Fraknoi Vilmos könyve szerint – a kalocsai érsek és Bánfi Miklós volt.”⁸ 1475 „május közepén indult Nápolyba a veszprémi püspök és a szlavón bán, hogy megkössék a házassági szerződést.”⁹ „A követek számtalanszor megfordultak mindkét udvarban. Ahogyan ilyenkor lenni szokott... mindkét fél festőt küldött a másik udvarba, hogy örökítse meg a leendő házastárs portréját. Ám mivel a portréfestő az ábrázolandó fél birtokán belül volt, csaknem bizonyos, hogy az ilyen esetekben megvásárolták jóindulatát.”¹⁰ A *Ginevra de' Benci portré* hátoldalának feliratát „VIRTIVTEM FORMA DECORAT”¹¹ ekként is értelmezhetjük. „Már csak azért is, mert két olasz krónika egymástól függetlenül szólt arról (ezek Magyarországon csak századokkal később váltak ismertté), hogy a nápolyi királyi udvarban Beatrixnek már nagyon fiatal lány korában viszonya volt egy spanyol származású apróddal. A nagy szerelem – mert állítólag az volt – 1475-ben érte el tragikus csúcspontját. Ne feledjük: ekkor már két éve folytak a tárgyalások Buda és Nápoly között a lány házassága ügyében.”¹² Leonardo festményén, a Ginevra de' Benci nyakában lévő



fekete sál talán ezt az 1475-ös tragédiát is jelentheti (hogy Beatrix elveszítette apródját, hódolóját és szerelmét). Leonardo mindezt megfigyelhette Nápolyban, amikor a portrét készítette, és habár nem érthette a fekete sál jelentését, Beatrix különleges személyiségéhez, annak ábrázolásához fontosnak tartotta megörökíteni és a modell attribútumává vált.

Tanulmányunkban rámutattunk, hogy a művészettörténet mindeddig nem találta meg a megnyugtató választ a *Ginevra de' Benci portré* bánatos, mélabús arckifejezésére az okára, és a dacos magabiztosságára sem. „Talán ad némi fogalmat arról, miféle ember volt Beatrix, ha tudjuk: már egy évvel a házasságkötés előtt, amikor még csak menyasszonya volt az általa személyesen soha nem látott királynak – környezetének megparancsolta, hogy ettől kezdve őt Magyarország királynéjának szólítsák!”¹³ Tehát ha beigazolódik, hogy a fiatal Leonardo¹⁴ portréja Beatritet ábrázolja, akkor azon ezt a „királynét” látjuk már.

„Milyen volt Beatrix? A külsejéről fennmaradtak ugyan ábrázolások, jobbra olasz művészek által készített portrék, de mint később kiderült, ezek meglehetősen idealizált változatai voltak a valamivel szomorúbb valóságnak. Tény persze, hogy egy fiatal lány akkor is szépnek tűnik kora, lendülete, életöröme, hamvas bőre miatt, ha éppenséggel nem egy kifejezett szépség. Annyit mindenesetre elmondhatunk, hogy Beatrix nem volt csúnya nő. Az egyik fennmaradt ábrázoláson simára leszorított hajjal és fején kendővel ábrázolják, ez nyilván istenfélő, divattal nem törődő, szerény hölgyként próbálja őt bemutatni... már tudjuk, hogy e szerénység távol állt tőle és igazából istenfélőnek sem lehetett nevezni, ha olyasmiket művelt, amit jobb volt titokban tartani a magyarok előtt.”¹⁵

Itt vitába kell szállnunk idézett forrásunkkal. Laurana portréja Beatritről valóban egy illedelmes, alázatos, tisztességtudó és még ártatlan kislányt ábrázol, és az azon is fellelhető bánat az édesanyját alig nyolc évesen elvesztő, félárva kislányt örökíti meg.¹⁶ „Beatrix szép s a magyar király nemzetközi állását, földadatait átértő, fogékony és eszes asszony volt, méltó élettársa lehetett volna egy kimagasló szellemnek, nagy uralkodónak és államférfinak.”¹⁷ „Beatrix szebbnél szebb ruháiról természetesen még részletesebben és még nagyobb bámulattal írnak a szemtanúk.”¹⁸

A két portré közt épp az a nagy különbség, hogy Leonardo már az ártatlanságát elvesztő Beatritet ábrázolta, habár annak elkészítésekor¹⁹ ő erről nem tudhatott. Ennek fényében kis távolságtartással kell kezelnünk Bonfiniét, aki valószínűsíthetően tudott valamit Beatrix ifjúságának homályba vesző foltjáról és ezért idealizálta alakját híres munkájában.²⁰

A *Ginevra de' Benci portré* vibráló, nyugtalanító lelki karakterének megjelenítésében biztosan része volt annak, hogy Leonardo is egy törvénytelen nász következtében jött a világra, és az ebből fakadó különleges lelki érzékenysége végig kísérté egész életútján. A *Ginevra de' Benci portré*ban olyan elfedett, elhallgatott titkokat örökített meg, amire a korban csak ő volt képes, épp e lelki és alkati érzékenysége folytán.²¹

Beatrix királyné ellentmondásos, szomorú élete önmagában is nagy talány az utókor számára, de a két fennmaradt ifjúkori portréja kicsit segít belelátni lelkébe, személyiségébe és cselekedeteinek mozgatóiba.

Georg Simmel szerint a reneszánsz portré egy „lezárt létet”, „az egyén időtlen minőségi lényegiségét” fejez ki, ahol „olyan általános megfogalmazással találkozunk, amely közvetlenség elemeit elszakítja megélt voltuktól, s ezáltal az egymásutániség rendjétől: a forma önmagába van zárva, s a lelki mozgásnak csupán eredményei szolgálnak anyagául... A reneszánsz portré tiszta harmóniájában és kiegyensúlyozottságában az elemek mintegy egymást hordozzák s a lélektől áthatott testiség a tényleges szemlélet törvényei szerint formálódik...”²² „A lelki folyamatokban az ok nem oldódik fel okozatban, sajátos meghatározottsága nem válik lényegtelenné; a lélek összfejlődésében úgy érezzük, hogy minden jelent éppen csak a meghatározott múlt tesz lehetővé... Az elmúlt itt nemcsak a későbbi oka, hanem tartamai, mint emlékek, vagy mint dinamikus valóságok rétegződnek egymásra, olyképpen, hogy okozatai semmilyen más okból nem eredhettek volna.”²³ „Bár ez a tartalom e stíluson belül a leg-egyértelműbben jelentkezik, mégis a személyiség titokzatos vagy rejtélyes jellege ezáltal inkább nagyobb, mint kisebb mértékben domborodik ki. Belső és külső létünkben ugyanis rejtőzik valamilyen homályos és rejtett vonás, amelynek értelme – ha egyáltalán kérdésként fölmerül – csak létrejöttének életfolyamatából világítható meg... A reneszánsz stilizáció, amelynek látókörébe a modell tiszta formájának időtlensége szerint kerül bele, bizonyos értelemben és bizonyos mértékig elrejtje e modell időben kifejlődő életének megértését; s miközben egyébként minden érettebb művészi szemlélet teljességgel különválasztja az ábrázolás és az ábrázolt jellegét (az érzéki vagy banális ábrázolásnak nem kell érzékinek vagy banálisnak lennie), addig itt a stílus jellege és hatása mintha elkerülhetetlenül rávetülne a tárgy személyes valóságára. Az embert ez a stílus megjelenésének olyan rétegébe ragadja meg, amely eltávolít bennünket életének valamely meghatározott intuíciónál – s úgy hat, mint ennek az embernek a zárkózottsága, amely őt, mint a művészetten kívüli személyt jellemezné!”²⁴ Simmel sorai egybevágóan a *Ginevra de' Benci portré* lelki tartalmaival, és még inkább, ha Beatrix királynét látjuk meg abban.

A portré bécsi eredetével korábbi tanulmányunkban foglalkoztunk, itt csak annyival egészítenénk ki mindazt, hogy akár még Mátyás életében ideiglenesen, vagy véglegesen is Bécsbe kerülhetett, gondoljunk csak Mátyás bécsi tragikus halálára és az azt követő, Magyarországra nézve instabil politikai helyzetre.

JEGYZETEK

- 1 LEONARDO da Vinci, *A festészetéről*, Ford. GULYÁS Dénes, Corvina, Bp.,1973,83
- 2 <http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/202309/pdf/8-T%C3%B3th-M%C3%B3dy.pdf>
- 3 TÓTH Csaba, *Leonardo-tanulmányok*, Savaria University Press, Szombathely,2023,265-282
- 4 Az érvelés Leonardo *Trattato della pittura*ban leírt történetből indult ki, amiben a művész Máttyás királyt teszi meg döntőbírónak a költészet és a festészet rangsorolásában, a kedveséről írt költemény és a róla készült portréfestmény kapcsán. (LEONARDO,30) A festészet „a 14-15. században, a reneszánsz virágkorában valóban megelőzte ’múzsá’ társait, – a zenét és a költészetet – a következetesen antropomorf , az evilágiságban szadad és sokoldalúan fejlett embert központba állító kompozíció megteremtésében, tehát a harmóniát érvényre juttató ’természetábrázolásban.” ZOLTAI Dénes, *Az esztétika rövid története*, Helikon, Bp. 1997, 87
- 5 November 14-én. „Ferdinándnak hat törvényes gyermekén kívül számos törvénytelen utódja is volt... Az aragónia spanyol uralkodók csak Beatrix születése előtt tizenöt évvel, 1442-ben foglalták el a nápolyi trónt...” SUMONYI Zoltán, *Máttyás fényében árnyékában – Aragónia Beatrix*, Gabo, Bp. 2011,14
- 6 SUMONYI,27. „Eleonóra 1473 májusában – a kor szokásaihoz képest igen későn, huszonhárom éves korában – férjhez ment Ercole d’ Este, Ferrara-Modena uralkodó hercegéhez, és ezzel egyidőben Beatrix is önálló udvartartást kapott... ami azt jelenti, hogy akkor az ő kiházasítása körül is előrehaladott politikai tárgyalások folyhattak... A francia király Lorenzo Medici közvetítésével saját elsőszülött fiának, Károly trónörökösnek akarta megszerezni Beatrix kezét... Voltak történészek, akik úgy vélik, hogy (Ferdinánd) akkor már I. Máttyás magyar királyt szeretne volna megnyerni leendő vejének.” SUMONYI,26. „Beatrixnek már tizenhét éves korában nagy adósságai voltak, sőt ’régii adósságai’ is, amelyeket szintén a kincstárnak kellett törlesztenie. Nyilvánvaló tehát, hogy Beatrix nem tudott bánni a pénzzel, és korán hozzászokott a könnyelmű költekezéshez.” SUMONYI,28
- 7 Steve NORDING, *Máttyás király magánélete*, Anno Kiadó, Bp. 2002,122. Steve Nording, Nemere István egyik írói álneve. Történeti témájú munkáiban, a levéltári források és dokumentumok sorai közt olvasva sajátos dramaturgiai érzékére hagyatkozva újszerű logikai összefüggéseket képes megfogalmazni, amivel természetesen nem szükséges mindenben egyetérteni, azonosulni.
- 8 SUMONYI,7. Podjebrád Katalin „királyné halála után Ferdinánd fölajánlotta Máttyásnak egyik leánya kezét, de a kisebbik Hunyadi-fiú akkor még a nyugat-európai uralkodókkal akart szorosabb szövetségre lépni... Akkor, 1464-ben még Aragónia Ferdinánd idősebb leánya, Eleonóra jöhetett szóba Máttyás jegyeseként, de időközben Eleonóra a ferrarai herceg felesége lett, így kilenc-tíz évvel később a magyar király a tizenhét éves Beatrixért küldhette követeit.” SUMONYI,8
- 9 SUMONYI, ui.
- 10 NORDING,123-124. A tanulmányunkban mi is azt állítottuk, hogy Máttyás, talán Lorenzo de’ Medici közvetítésével rendelte meg a portrét Verrocchio műhelyétől. A *Trattato della pittura*ban olvashatunk róla, miként reagált Máttyás király kedvesének portréja láttán. (Tanulmányunkban idéztük is.) „Ezért aztán a Máttyás által kapott kép a valóságnál biztosan sokkal szebb királylányt ábrázolt, mint amilyen Beatrix az életben volt. Bár nem volt éppenséggel csúnya, de az a kimondott szépség sem volt... mindkét fél tudatában volt ennek a kegyes csalásnak, és amikor meglátta a festményt, annak esztétikai értékéből bizonyos százalékot levont...” NORDING,125
- 11 „A szépség az érény ékessége.”
- 12 NORDING, ui. A spanyol származású apródot „egy napon megfojtva találták meg a hálószobában. A tettes vagy tettesek kötéllel fojtották meg a fiatalembert.” NORDING,123-124
- 13 NORDING,124
- 14 Leonardo öt évvel volt idősebb Beatrixnél, 1474-vagy 75-ben, amikor a portrét festhette Leonardo 22-23 éves.

- 15 NORDING,131. Erről „Budán akkor senki sem tudott. Egyfelől Nápoly messze volt, másfelől ott sem volt mindenki birtokában az adatoknak. A terhelő tudással csak néhányan rendelkeztek, ezek pedig Ferdinánd, az apa parancsára hallgattak... Magyarországra már csak olyanok kísérték és kísérhették el Beatrixet, akikben Ferdinánd és a lánya megbíztak.” NORDING,122. A leírt portré épp Laurana büszkje.
- 16 „Izabella királyné 1465. március 30-án, negyvenegy éves korában meghalt...” SUMONYI,23
- 17 BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, *Mátyás király*, Magvető Könyvkiadó, Bp. 1983,221-222
- 18 BALOGH Jolán, *Mátyás király és a művészet*, Magvető Kiadó, Bp. 1985,380. „Beatrixnek külön szabója volt, a nápolyi Simone (Simone sarto da Napoli), 1487-ben tűnik fel az udvarban, ettől kezdve hűségesen szolgálta Beatrixet mind Magyarországon, mind pedig hazájában, még 1507-ben is az özvegy királyné udvarában élt Nápolyban.” BALOGH,398. Tanulmányunkban rámutatunk, hogy általában a *Ginevra de' Benci portrén* látható piros ruhához hasonló szabású és színű ruhában ábrázolják a Corvinák illusztrációi Beatrixet.
- 19 Tanulmányunkban arra is utaltunk, hogy Leonardo valószínű, csak rajztanulmányt készíthetett Nápolyban Beatrixről.
- 20 Antonio BONFINI, *Beszélgések a szüzességről és a házasság tisztaságáról*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1985. Leonardo a *Ginevra de' Benci portréban* ezt nem tette meg, mégis Mátyás szinte rajongással csodálta ezt a művét. „Leonardo egyik értekezésében, a *Trattato della pittura*-ban kiemelkedő és jelentős szerepet juttat Mátyás személyének, amikor döntőbírónak teszi meg a költő és a festő között, és a festészet elsőbbségéről szóló szavakat Mátyás szájába adja. A jelenetet végig gondolva felmerül a kérdés, vajon Leonardo nem volt-e valamilyen közelebbi kapcsolatba a magyar királlyal, nem kapott-e közvetlenül valamilyen megbízást? Kérdés, amelyre felelet nincs, de mégis számolni kell vele.” BALOGH,278. Tanulmányunkban mi is ebből indultunk ki, vagyis abból, hogy a festő, aki Mátyás kedvesét lefestette, és elvitte a király születésnapjára, nem lehetett más, mint maga az ifjú Leonardo, és akkor a kép sem lehetett más, mint a *Ginevra de' Benci portré*nak nevezett világhírű munkája.
- 21 Madonnaképeiből, angyalábrázolásáiból a *Ginevra de' Benci portrén* tapasztalható lelki vibráció teljesen hiányzik.
- 22 Georg SIMMEL, Rembrandt, Ford. BERÉNYI Gábor, Corvina, Bp. 1986,16,21
- 23 Ui. 17
- 24 Ui. 20